

Милан ПОДУНАВАЦ*

РЕКОНСТИТУЦИЈА МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ И НАЦИЈЕ

УВОД

„Црни септембар” и удар на два симбола глобализације савременог друштва, праћен посвемашњим процесом *глобализација сйраха и йероризма*, обновио је интерес и практично политичку релевентност за ону форму државе (*сеуриџу сйаије*) коју ће Karl Schmit (Шмит), читајући Thomas Hobbes (Томаса Хобса) означити „арматуром модерне европске државе”. Однос системских императива и јавних добара модерних политичких поредака темељно се мења: императиви сигурности и изградње заједничког колективног идентитета колонизирају јавно поље и законито производе структурне дефиците у либералном (конституционализам), демократском (легитимитет) и социјалном (благостање) пољу. Шмитова теоријска матрица доминира подједнако у политичком дискурсу и левице и деснице. Други је потицај дошао с трећим таласом изградње модерних држава и нација посткомунистичких друштава и нових демократија. Изградња и успостава државе симболички се означава као знак зрелости једног политичког друштва. Ствар није нова: Кант нас још учи да је *pactum unionis civilis* знак зрелости једне политичке заједнице. Овај ће општи оквир одредити и методички план ове студије у којој се демонстрира једна *йеорија околносйи*, која у аргументативној форми демонстрира и хармонизује *ошйе йеоријске йринципе* и *конйексйуалну анализу*.

* Проф. др Милан Подунавац, Универзитет, Београд

ИЗГРАДЊА МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ И НАЦИЈЕ – ОПШТИ ПЛАН

Темељна теза коју демонстрирам у овој студији заснована је на следећем општем полазишту: *национална држава* основна је форма политичке интеграције савремених друштава; *нација*, пак, основна је форма колективног идентитета и основна јединица модерне политичке заједнице. На политичком плану, модерно (светско) друштво сачињено је од националних држава. Национална је држава у последња три века потисла све предмодерне типове политичке власти. То је онај тип државе који су изнедриле две велике модерне политичке револуције, Француска и Америчка, и која је усидрена у темљним вредностима зрелог просветитељства. Ову тенденцију додатно ојачава генеричка повезаност између националне државе и полиархије (уставне демократије), како то аргументовано показује Роберт Дал (Dahl), па његову тезу, да су све модерне државе полиархије или то теже да постану, можемо читати у кључу који је одлучујући за нашу аргументацију: све су модерне државе националне државе или то настоје да постану. Укратко, постоји генеричка веза између националне државе и полиархије (уставне демократије) и ја ћу у овој студији настојати да потпомогнем објашњење те везе. Политичка динамика региона у коме живимо додатно ојачава ову тезу.

Процес *state and nation building* показује да је *национална држава* основна форма овог модернизацијског процеса. Да сажето означимо овај модерни тип политичке формације. За разлику од предмодерних система политичке власти, модерну националну државу карактерише довршени процес територијализације власти, функционална спецификација власти (раздвојеност грађанског друштва и политичке државе), централизована државна организација и рационална форма политичке легитимације. Франц Нојман, у парадигматичном тексту који пише као прилог можда најбољем раду 20. века (*Бехемони*), који носи наслов „*Да ли је Немачка држава*”, формативна својства модерног поретка сажима у принципима *владавине њрава, уједињеног система њолиитичке моћи и њолиитичке њеорије државе* (Neumann, 1966: 469-478). Модерна је држава, ако пажљиво читамо Нојмана, онај тип политичке формације који у себи хармонизује три политичка поља: поље моћи, поље права и поље легитимности. Она је онај тип поретка који чува сва три типа модерне европске државе (хобесијанска држава моћи, либерална правна права и демократска држава). Но, да темељитије анализирамо тран-

сформацију предмодерних типова моћи у модерни политички поредак. Мада премодерни системи генерално подразумевају контролу над територијом, таква контрола заснивала се на чињеници да је територија о којој је реч представљала домовину људима који су били повезани персоналним лојалностима према владару. Основу лојалности ове политичке формације чини политичка посесија, лонгус темпус и формула божанског утемељења власти. За разлику од предмодерних форми територијалне државе, националну државу карактерише централизована организација власти. То сажето значи да она има врховну власт и да јој је свако друго тело унутар територије подређено, док сама централна власт није подређена ниједном телу унутар територије. Модерна национална држава истовремено мора да тражи друга изворишта сопствене *легитимности*.

Поред овог обележја, за разлику од већине предмодерних система, национална држава има директан приступ свим својим субјектима који живе на територији. Њихова основна права и обавезе дефинисана су на нивоу централне власти и њихово остваривање није преносиво. То је оно обележје савремене државе, које даје посебну и одлучујућу улогу формативним својствима права. Када А. Токвил означава *принцип легалитета* као први принцип модерне европске државе, онда он има управо то у виду. То је оно место из *Спароја режима*, у коме Токвил каже како се европски народи много више боје арбитрарне него ауторитарне власти (Tocqueville, 1994). Друго име за власт која није утемељена на праву у европској традицији, све од Монтеѕкјеа, је *деспотија*. Централност је Монтеѕкјеове иновације у одређењу деспотије као основног типа *неауторитарних политичких режима*. Ова иновација битно мења дискурзивно поље у европској политичкој теорији. У европској политичкој култури, читава плејада конзервативних либерала (Монтеѕкје, Токвил, Гизо, Констан) обликује особиту врсту *спраха од деспотије*. Јудит Склар (Judith Skhlar) у студији коју посвећује анализи основних формативних принципа модерне европске државе (*Legalism*), показује како ова дистанца у односу на неевропско политичко искуство остаје трајно обележје европске политичке културе (Skhlar, 1994). Сажето, дакле, *територијалност*, *функционална спецификација*, *централизација* и *директан приступ грађана да учествују у расподели политичких добара (права)* основна су обележја државе у модерном смислу. То је она врста модернизацијског процеса коју је Алексис Токвил (Tocqueville) означио у појмовима „цен-

трализације” и „республџканизације политике” и дефинисао их као „главне политичке продукте Француске револуције” (Тоскевиле, 1995). Послужићемо се и Токвиловим политичким преводом ових општих појмова.

Центријализација, читамо Токвила, друго је име за довршени процес територијализације политике и трансформацију територијалне у модерну националну државу. То је она држава која има искључиву власт на својој територији и која је једина у стању да одржи ред и мир на унутрашњем плану и одбрани своје границе од претњи споља. Она мора бити у стању да победи све конкурентске силе унутар граница и да се на међународном плану потврди као равноправан такмац и тиме потврди, да надградим ову аргументацију, оним што немачки јуриста Пуфендорф назива гарантом „колективне својине нације над одређеном територијом”. *Принцип суверенитетa* је правно-политичка артикулација овога модернизацијског процеса, дакле довршеног процеса *територијализације њолијџике*. Ако се темељитије анализира оно традицијско поље које иде од Макијавелија, Бодена и Хобса, да се запазити да је оно доминантно заокупљено управо овим питањем. Кључно је питање што га ова традиција поставља, *зашто држава*, а одговор што га нуде јесте да је држава гарант јавнога мира, она је *креатор еџ дефенсор њаџис*. Основно политичко добро које поредак државе мора да обезбеди јесте *сијурносџ*. „Моћ суверена, за Хобса, просто је део уговора у коме владар треба да испуни своје обавезе, тј. да сачува ред и закон тако да могу остварити слободу трговине и међусобних љуских односа, слобода да људи бирају своје пребивалиште, исхрану, професију и да рађају и подижу своју децу. Ако владалац не може да испуни свој део погодбе, он губи власт” (Neumann, 1966). Шмитијанска традиција ће обновити у модерној политичкој теорији ову врсту аргумента, приговарајући либералном конституционализму да се, како каже Шмит, Монтеѕкје и његови либерални следебеници боје политичке моћи, што ће рећи стабилног и робусног политичког поретка. Овим смо довршили анализу овог модернизацијског процеса. Прелазимо на ону врсту модернизацијског процеса која је у темељу модерне државе, коју Токвил означава појмом републиканизације политике.

Републиканизација њолијџике је она врста модернизацијског процеса која се изражава у „поступном процесу освајања грађанских и политичких права”. Ова врста модернизацијског процеса има три

врсте политичких учинака који су у темељу модерне (националне) државе. Држава се конституише у форми позитивног права, а народ у значењу заједнице пуноправних грађана носилац је правног и политичког поретка. Неједнакост статуса „старог режима” супституира се једнакошћу правног статуса и једнаким могућностима да се учествује у присвајању и расподели кључних политичких добара свих који су пуноправни чланови политичке заједнице. Овај модернизацијски процес има сасвим јасну правну и политичку артикулацију и она се зове *принцип грађанства*. „Државна сила конституише се у форми позитивног права, а народ је носилац правног поретка чија се јурисдикција ограничава на државну територију. У речнику политике, појмови „нација” и „држава” имају исти обим. Осим значења које му се придаје у праву, термин нација означава и политичку заједницу коју су обликовали заједнички преци, или барем заједнички језик, култура и историја. Народ постаје нација у том историјском смислу само у конкретној форми одређеног начина живота” (Habermas, 2001).

На ову генеричку везу нације и грађанства у процесу конституисања модерне државе управо и упућује Сјејес када означава нацију као политичко тело грађана уједињено заједничким правним поретком и заједничким политичким установама. У основном значењу, нација је у бити трансформисана из форме претполитичког идентитета, коју још Хобс означава „простим мноштвом”, назначавалући његову неполитичку природу, у форму чији је учинак уграђен у конститутивно обележје политичког идентитета грађана унутар темељно трансформисаног политичког поретка. Отуда овако разумевана нација грађана не изводи своја конститутивна својства из етничких и културних заједничких својстава, већ из могућности грађана да у једној уговорној и пристанцима уједињеној заједници демонстрирају своје могућности присвајања права, партиципације и на равноправности уређене кооперације слободних индивидуа. „Политички хуманизам, у којем је оваква заједница утемељена, омогућује да се буде и постане припадник заједнице без обзира на природне особине појединца или особине одређене социјалним и етничким одликама његових поредака. Нација се тако успоставља као заједница држављана који живе унутар истог правног поретка. Она је истоветна са субјективним прихватањем вредности у коме је утемељена република држава. То су вредности слободе, једнакости, световне власти итд. Једно је од темељ-

них начела конституције овакве заједнице народна сувереност која установљава ослобађање монархове владавине и сталешких повластица. Слобода у успостављеној држави и унутрашње самоодређење уједињених појединаца су темељ државе и нације. Заступање либералних и демократских начела устројства државе и друштва, те конституисање нације против властитог монарха, различити су аспекти истог и истодобног правца који битно одређује националну свест” (Прпић, 2007).

У дубљем теоријском смислу, овако разумеван концепт републиканизације политике (грађанство) ослоњен је на Русоов концепт самоодређења и народног суверенитета. Аргумент више. У једном дубљем теоријском смислу ови концепти у темељу су и модерног појма демократије, коју означавамо као главно постигнуће зрелог политичког просветитељства. Отуда исправност тезе да је Русоова концепција демократије у темељу генеричког појма модерне демократије (Saphiro). Ова врста модернизацијског процеса открива да се концепт народне суверености инцијално у бити разумева као ограничење владарске (монархијске, краљевске) суверености, која у основи почива на особитој форми историјског уговора и сагласности (*consensus fidelium*). И Русо и Кант показују јасно да, у њиховом разумевању, народна сувереност није напросто трансфер власти од горе (владара), ка доље (народу) већ, напротив, концепт народне суверености у бити открива процес трансформације саме власти која се разумева као дело саме политичке заједнице (заједнице грађана) и особита форма самоуправљања и аутозаконодавства. Стари историјски пакт, како показује Лок у критици Филмера, супституира се формом цивилног, конструкцијског уговора, који служи као сагласношћу уређена процедура преко које се обезбеђује легитимизирање власти у форми која јамчи политичку аутономију политичке заједнице. Ова радикална промена узрокује промену у дијалектици владавинске контроле и особиту форму, како држи Гиденс, дефлацију моћи, док је у предмодерној територијалној држави административни опсег државних власти оставио поље свакодневног живота нетакнутим.

Међузависност политичког језгра поретка и њему подвргнуте популације релативно је ниска и уређена добровољном погодбом две стране. Истовремено, административни опсег и домашај власти ослоњен је на (војну) силу. Модерна држава мења ову дијалектику контроле. „У модерној држави, пораст административне мо-

ћи генерисане превасходно проширивањем надзора, маргинализује зависност државе од контроле над средствима насиља као медијума владавине себи подређене популације. Међутим, административна моћ, која зависи од мобилизације друштвених активности кроз експанзију надзора, неизбежно умногостручува реципрочне везе између оних који владају и оних над којима се влада. Што је на делу већи степен реципрочности, веће су могућности вршења утицаја на владара које дијалектичка контрола нуди субординираним групама. Ово сматрам „структурном позадином” наспрам које се полиархија развија, најприје у сенци апсолутистичке државе, а затим отвореније и директније у току транзиције ка нацији држави” (Giddens, 1996). Но, у дубљем структурном значењу она већ темељно мења и саму природу политичке власти. Власт се ослобађа у основи квазинатуралних примеса насиља, *auctoritas* државе све је мање *violentia*, нови рационални тип *legitio* се, да употребимо Русоову формулу, утемељује на „уједињеној и усаглашеној вољи свих (...), облику удружења који својом заједничком снагом брани и штити особу и имовину сваког од нас и кроз коју свако, уједињујући се са свима, ипак покорава само себи, те остаје једнако слободан као и прије”. То је темељно питање на које одговор даје уговор, па се с правом може утврдити да тек класични контрактуализам удара темеље једне аутентичне политичке теорије државе. Најпре тако што одређује конкретне структуре индивидуалних и групних аутономија, приватно власништво и грађанска права, с једне стране, те политичка права и народну сувереност с друге стране. Затим, зато што државу поима као форму плуралистичке разраде јавног и општег добра. То је управо она тачка на којој се пресецају Кантов конструктивизам и Русоов републиканизам.

Сагласности до којих се долази у кооперацији слободних и једнаких индивидуа утемељују се на јединству процедура (уговора), који су у темељу сагласности. Но, право није само медиј позитивирања општих и једнаких статуса, оно је и медијатор разрешавања друштвених и политичких конфликта на неперсоналан и општеобавезујући начин. За разлику од предмодерне апсолутистичке државе, у којој је владар истински законодавац и у чијим рукама је уједињена подједнако законодавна, извршна и судска власт, па отуда када његов начин владавине дође у сукоб са реалношћу, држава се распада, у модерној држави процес политичке интеграције мора се завршити на општеобавезујући начин, тј. кроз апстрактни, радио-

нални закон или кроз рационално функционалну бирократију. Но, ово је само једно лице бога Јануса.

Показује се да републиканско и конструкцијско језгро модерне државе не може савладати претполитичко поље модерне државе. Ова врста напетости присутна је у процесу успоставе модерне државе, а контекстуална искуства Француске и Немачке само откривају различите асиметрије у овом процесу. Док је, како показује политичка динамика, републиканска идеја националитета у Француској задобила уједињавајућа, универзалистичка, рационалистичка, асимилаторска и политичка обележја, немачака традиција изнедрила је други тип националитета, који је по својим обележјима партикуларистички, органски, искључив и неполитички. Сажето, немачка идеја нације, исходишно, нити је политичка, нити је повезана са апстрактном идејом грађанства. Ова неполитичка и претполитичка идеја националитета није разумевана као носилац универзаланих вредности, већ као једна органска, културна, лингвистичка и расна заједница, као особена и непоновљива народна заједница или заједница усуда. Доследно изведена, ова идеја националитета каже да је националитет обликован формама етнокултурног уједињавања које законито тражи свој израз у политичком јединству државе. Како то истиче Франц Нојман, за разлику од Француске, немачки развој никада није наглашавао национални суверенитет па отуда концепт политичке нације никада није ни био прихваћен у Немачкој. То се подједнако односи на утемељење расне идеје нације (*Fihte*), конзервативну теорију (Трајчке ће националне принципе означити као чисту апстракцију), па чак и либерално језгро теоретичара, попут Хумболта, који негира идеју националног суверенитета страхујући од тотализирајућег потенцијала овог принципа. То је општи нацрт који упућује не само на различите моделе у успостави модерне државе и нације већ и на структурно обележје процеса успоставе као таквог.

У дискурзивном пољу политичке теорије и филозофије права, ова ће се напетост изразити у концепцији две међусобно повезане *йолийиике йризнања* које су у темељу модерног концепта грађанства. Први је усидрен у формама политичке аутономије грађана, други, пак, у етичком пољу политичке заједнице која се исказује у партикуларном типу „начина живота” и „концепције добра”. Ч. Тејлор (Ch. Taylor) ће ова два конкурирајућа типа политика признања означити на следећи начин. „Прва почива на доминантно индиви-

дуалним правима и једнаком уважавању, као и на владавинским учинцима који узимају у обзир преференце грађана. То је оно што треба да буде осигурано. Капацитет грађана састоји се углавном у моћи да се заштите њихова права и осигура једнаки третман, као и да се обезбеди утицај на процес политичког одлучивања. Ове институције имају наглашено инструменталну улогу и ниједна вредност у процесима партиципације нема засебиту вредност. Други модел, напротив, дефинише партиципацију усидрену у „начину живота” као есенцију слободе, као оно језгро које свака политичка заједница мора осигурати. То је есенцијална компонента грађанског капацитета. Пуна партиципација и самоодређење види се као способност да се буде део владајућег консензуса који је поље у коме се ми идентификујемо са другим. Владати и бити објект владања значи у коначници да су управљачи увек део „нас”, а не „њих” (Taylor, 1989: 178-179). То је она тачка на којој се републиканска идеја грађанства пресеца са претполитички затеченом заједницом и посвећена јој је следећа дионица ове студије. Но, показаће се да ова врста контигенције носи у себи дубоке напетости. У процесу конституисања модерне демократске државе, овај условни однос између присвојеног националног идентитета и освојеног демократског грађанства задобиће потпуно другу врсту усмерења.

Унутрашња напетост национализма и републиканизма производи нерешиве структурне дефиците модерној уставној држави. Показаћемо да особита врста структурне напетости и дефицита прати и однос национализма наспрам другог темељног формативног принципа државе, принципа легалитета. Ова врста напетости опет производи учинке у пољу дискурзивног универзума савремене филозофије политике и права. Анализирајмо ове врсте структурних дефицита. Узроком прве врсте дефицита, назначили бисмо особиту врсту трансформације класично разумеваног републиканског концепта „колективне слободе”. Успон националне државе не само да мења значење принципа легитимитета („народни суверенитет”) већ истовремено мења и перцепцију спољашњег суверенитета. Довршени процес територијализације политике, како смо показали, уводи посебну форму „колективног права на територију” (Pufendorf) која је генерички повезана са политичком вољом нације на самопотврђивање. Све то узрокује да се захтеви и воља модерних држава за самопотврђивање у основи исказују као форма самопотврђивања нација. То производи једну сасвим другачију интерпре-

тацију концепта „колективне слободе”. Она се превасходно разумева као способност нације за самодржање и независност. За разлику од републиканског концепта „колективне слободе”, који инхерентно претпоставља сагласност са концептом индивидуалне „позитивне слободе” и „индивидуалних аутономија” (види сјајан трактат Макијавелија о појму „колективне негативне слободе”), „ново” разумевање колективне слободе у дубокој је напетости подједнако са идејом индивидуалних аутономија. Отуда трајни и законити сукоб „нације” и „државе” (Н. Arendt), али и са оном врстом слободе која прати и услов је политичке аутономије грађана.

Отуда је напетост између универзализма егалитарне правне заједнице и партикуларизма етичке заједнице повезане претполитичком формом уједињавања, уграђена у саме темеље националне државе. Сажето, дакле, потрага за интегративним силама политичке заједнице у пољу које је изван формације формирања политичке воље грађана, угрожава не само републиканско постигнуће модерне државе (грађанство) већ истовремено увођењем „двоструке једнакости” (услов за присвајање темељних права и једнакости избора је припадност једној у основи претполитичкој и супстантивно уједињеној заједници, нацији), разара и принцип *leibnizian* као темељно формативно својство модерне државе. Демократска мобилизација припадника заједнице заснована на принципу грађанства, темељно мења дијалектику владања. Дефлација моћи владара ослобађа поредак ослона на насиље, а стара формула религијског утемељења тражи ново секуларано уточиште у демократизованој форми пристанка. Принцип грађанства и освајање грађанских и политичких права, на неки начин означава окончање процеса разарања старог режима и феудалног друштва. Истовремено принцип грађанства је онај фундаментални модернизацијски принцип који ће бити основна оса уставних и политичких борби у процесу преображаја старог режима у модерну државу. Т. Х. Маршал (Marshal), у једној од најбољих анализа еволуције принципа грађанства (цивилно, политичко, социјално) и њему одговарајућих правно-политичких формација (правна држава, демократска држава, социјална држава), анализира ову врсту модернизацијских процеса. Нећемо је сада уводити у анализу. Моја књига „Принцип грађанства и поредак политике” анализира ову врсту модернизацијских процеса.

Но, мада *принцип грађанства* темељно мења дијалектику владања и тип легитимацијске формуле (формула легитимизирања политичке власти се секуларизира и демократизира), показује се да политичка интеграција не може остати само административна и институционална. Мобилизацијски учинак институционализације власти је недовољан (то је оно што језиком Хабермаса можемо означити појмом *усиљавног иауриоризма*). Унификација политичког поретка, како смо показали, уводећи у анализу две стратегије признања, не може остати само административна, она претпоставља и тражи форму културне хомогености. Политичка мобилизација тражила је идеју која је довољно снажна и довољно јака да обликује уверења грађана која су њиховим срцима и душама привлачна од сувих појмова народног суверенитета и људских права. Ту празнину попуњава модерни појам *нације*, а употреба заједничког језика и заједничке политичке меморије (заједничке историчности, како пише Хердер), најтемељитији су путеви остваривања ове хомогености и мобилизације. Ако принцип грађанства, како смо показали, омогућава да модерна држава осигура нови тип легитимности и истовремено припадне кроз могућност приступа и учешћа у дистрибуцији политичких добара свим својим грађанима, грађани са своје стране морају истовремено бити повезани и уједињени хоризонталним везама лојалности и препознати једни друге као припаднике исте политичке заједнице. Модерна држава је могућа само ако се њени субјекти признају као равноправни чланови политичке заједнице и државу признају као сопствену политичку организацију. Ако су, како смо показали, поданици династијског система били лојални према владару и своје поверење заснивали на заједничком уверењу да је владарски трон божанског порекла, секуларизација и демократизација модерне државе (грађанство) разара овај легитимацијски темељ и нужно успоставља следећу врсту питања: „Ако је основ моћи секуларан, и ако смо сви једнаки, како се од индивидуе може тражити да буде лојалан држави на чијој територији живи и која је врста легитимацијског оправдања да поданик буде лојалан управо тој држави, а не некој другој?” Једини, мање или више јасан одговор на ово питање, од краја 18. века, је принцип *национализама* (Kiss, 1966: 190-245). Национализам у форми претполитичког уједињавања припадника једне заједнице, успоставља се као основна стратегија обликовања *коллективног идентитета* једне политичке заједнице, а нација као прва модерна једни-

ница колективног идентитета. Тамо где је модерна држава национална држава, а то је наша полазана теза, *йолийичка заједница* коју она креира је *нација*. Нација је друго име за модерну политичку заједницу. Као што се систем модерних држава појавио као систем националних држава, тако ни изградња нације није имала конкурената у изградњи модерних политичких заједница. Постоји генеричка веза између формирања модерне државе и нације, а формирање националних држава извршило је огроман притисак на становништво да се трансформира у нацију.

Ова два модернизацијска процеса, успостава модерне националне државе и модерне нације, као основне форме колективног идентитета (политичке заједнице), у основи је довршен крајем 18. века. „Национализам није свакако чиста идеологија. Али он заиста тежи да се на неповратан начин повеже са административном унификацијом државе. *Суверенитет, браћанство, национализам, ови феномени теже да буду йовезани (...)* Национализам не само да нуди основицу групног идентитета, он то чини у контексту приказивања свог идентитета као исхода самосвојних и драгоцених постигнућа (...). Националистички идеали теже да повежу концепцију домовине, односно концепцију територијалности са митом о пореклу, придајући културну аутономију заједници која је сматрана носиоцем овога идеала. Солидарност коју прижељкују националисти заснива се на поседовању тла, не било кога, већ историјског тла, тла минулих нараштаја, тла које је било сведок цветања духа нације” (Giddens, 1996). Процес освајања државе од стране нације је сложен и противречан и он се одвија на начин да уједињени национални језик постаје државни (официјелни) језик, да национална култура постаје официјелна култура, да национални празници, симболи и инсигније постају државни празници и државни симболи, да хисторијска, национална традиција постаје државна традиција. Идентификација државе и нације јача и оснажује административни опсег власти. Две *йолийичке йризнања*, које демонстрира Тејлор и које смо анализирали, упућују управо на ову врсту модернизацијског процеса.

Међутим, овде је неопходно да се учини још једна важна напомена. *Националистичка* стратегија обликовања модерних држава (а то јесте модерни европски образац), дубоко је противречна и на одређени начин узрок особите форме структурног, легитимацијског дефицита, који прати модерну националну и модерну устав-

ну државу. Национализам је, као стратегија обликовања колективног идентитета, у основи егалитаран и демократски омогућавајући посебну форму трансформације „аристократске нације” у „народну нацију” (сви припадници исте нације деле исте вредности, сви делимо исту традицију, исти језик, исте инсигније) и омогућајући припадницима политичке заједнице да успостави однос између „ми” и „они” и да одговори на темељна питања „ко то ми јесмо као припадници једне заједнице, и зашто смо заједно”. Међутим, национализам је истовремено и стратегија присвајања кључних политичких добара на политичком тржишту. У обе ове функције, национализам је агресиван и искључив. Као што су у процесу обликовања модерног колективног идентитета, главну цену овог процеса платиле мањинске заједнице (асимилација, прогон, етничко чишћење), тако се и у процесу приступа основним политичким добрима и расподелом ових добара национална држава јавља као битно *нејравична*. То је разлог особитог структурног легитимацијског дефицита, који у себи носи овај тип обликовања модерне државе и нације. Неједнакост мањинских заједница у овом типу државе је структуран, а не контингентан. Ролсова формула, која почива на другом принципу правде и која каже да неједнакости треба расподељивати тако да у расподели неједнакости најмање буду оштећени они који су у најрђавијем положају, свакако је најбољи, али не и довољан одговор модерне уставне државе да одговори на овај легитимацијски дефицит. Мада сам на неки начин већ означио један од фундаменталних изазова модерне националне државе, изоставићемо ту врсту проблема из ове студије.

Мултикултурализам и глобализација могу се означити као најснажнији изазови националној држави као основној форми модерне политичке организације. Опште је место да мултикултурализам у савременим политичким друштвима представља пожељну политичку стратегију у односу на имигрантске групе, прихватање територијалних аутономија и језичка права мањина, као и у признавању самоуправа аутохтоном становништву. Ипак, тешко се може рећи да је политички идеал мултикултурализма постао саставни део водећих принципа савременог светског друштва. Напротив, много је више аргумената за тврдњу да савремена политичка друштва немају достатан одговор на питање културних идентитета и права на различитост (Rosenfeld). У праву је Ј. Раз када у одговору на питање шта је то пожељно у мултикултурализму тврди да мултикултура-

лизам улази на један готово јеретички начин у европску либералну политичку културу. Мултикултурализам не припада реду традиционалних принципа на којима почива модерна европска држава. Императиви мира и стабилитета постижу се ослоном на неговање доминантне националне политичке културе. Отуда, мултикултурализам се јавља као особита врста отклона у односу на готово тровековну традицију националне хомогене државе. Све то грађанима модерних уставних демократија, навикнутих на постојање широког моралног и политичког консензуса ствара поље неизвесности и дезоријентација. Запажа се, и то је опште место, да ниједан од класичних либерала (Lok, Mil, Kant) нема систематичан одговор на ово питање. Изузетак је Мил, који темељито брани принципе модерне националне државе утемељене на универзалним и либералним начелима. Мил је прави зачетник политичке школе *либералној национализма*. У широком трактату који је посвећен тадашњим империјама (Аустро-Угарска), Мил изричито тврди да су слободне институције готово немогуће у вишенационалним друштвима. Сви који припадају истој држави треба да верују истим лидерима, читају исте новине и изграђују уједињену политичку заједницу. Границе слободних институција и границе нација се подударују. Изазов је мултикултурализма у томе да он инхерентно нарушава либералну и универзалистичку схему добро уређеног поретка.

Сажето, мултикултурализам тражи такву схему добро уређеног поретка који признаје једнаку вредност свих стабилних и животних заједница које постоје у друштву. То имплицира не само постојање стабилних и животних заједница које постоје у друштву већ и једнаку вредност свих заједница које у оквиру друштва постоје, као и да се мултикултурална друштва сама преуреде на начин да у њима нема места за мањинско питање као посебно питање или пак за ону стратегију која се означава као већинско толерисање мањина. Политичко друштво сачињено је од различитих заједница и не припада унапред ниједној од њих. Оба изазова темељно смо анализирали у књизи *Поредак, конститиуционализам, демократија*.

ТИПОВИ ИЗГРАДЊЕ МОДЕРНЕ ДРЖАВЕ И НАЦИЈЕ

Пре него што пређемо на форму контекстуалне анализе (балкански контекст), назначићу основне форме овога процеса. Послужићу се формулом коју је теоријски обликовао Мајнеке (Friedrich

Meineke). Два су кључна обрасца формирања држава у савременој Европи, утврђује Мајнеке. Први је означен у формули *национализације државе*, други, пак, који одговара земљама централне и источне Европе, Мајнеке означава као процес *етнајизирања нација*. Овај је образац значајан за нас, јер процес успоставе модерне државе на нашем простору у бити одговара другом обрасцу.

Како смо то и назначили, класичне националне државе северне и западне Европе развиле су се унутар постојећих територијалних држава. То је онај систем европског државног система који је свој облик добио Вестфалским миром из 1745. године. Томе насупрот, *закашњеле нације* у централној и источној Европи развијале су се другим путем (Plesner, 1997). У овим је друштвима антиципирана национална свест коју је ширила пропаганда и зацртала позиције које су водиле ка формирању националних држава. Истовремено, и актери ова два различита модернизацијска процеса били су различити. Први, у бити носи политичка класа, оно што Вебер назива „рационална државна бирократија”; други, пак, доминантно обликује политичка интелигенција ових друштава. Средњу класу, која је носилац модернизацијских процеса, супституира непросвећена и корумпирана политичка и милитарна класа.

БАЛКАНСКА ДИНАМИКА

Балкански простор у основи припада овоме другом типу. Све то у балканским друштвима рађа не само особиту врсту *асиметрије* у политичком развоју већ истовремено *национализам* успоставља као најснажнију и најекспанзивнију силу овога региона. Ова друштва не познају ону врсту идентитета између нација и држава (подсећам на сјајну идеју Ј. С. Мила, који у чувеном трактату посвећеном европским империјама, пре свега Аустро-Угарској, утврђује да „границе нације и границе слободе морају бити идентичне”), коју познају класичне европске државе. Све то узрокује да у овим друштвима просветитељски универзализам и либерализам никада нису задобили ону улогу коју су имали у старим националним државама. Особита врста поделе рада између *национализма* и *либерализма*, у којој је национализам основна форма обликовања колективног идентитета, а либерални универзализам форма обликовања индивидуалних аутономија и конституционализације политичке власти, у овоме региону никада није заживела.

Рецепција либерализма на овом простору је у основи имитативна и ограничена. Разлог за ову надмоћ национализма, како смо то назначили, управо је у особитој форми изградње државе и нације у овом региону. „Етатизација нација”, да употребимо формулу Ф. Мајнекеа, није имала ништа са оном врстом поступности и спонтанитета, о којој говори Т. Маршал и која је карактерисала западну Европу. То је истовремено узроковало у овоме делу Европе ону врсту национализма који је био неконтролисан, насилан, разарајући, као и свака политичка сила *in status nascendi*. С друге стране, постојање експанзивног и неконтролисаног национализма и пре него је довршен процес успоставе модерних држава, оставило је отворено питање територијалног опсега нација и питања ко коме припада. Све то узрокује да политички сукоби остају усидрени у најдубљем пољу колективних идентитета. Оспоравање Бошњака од стране српских националиста и империјалне аспирације према Босни (заборавили су своје српско порекло), иду управо из ових претпоставки. Ова друштва немају социјалну снагу која је била спремна да прихвати политичке продукте зрелог просветитељства. Посебно је политичко наслеђе отоманске империје онемогућило успоставу модерне политичке класе, средње класе и урбанитета. А то су, ако још додамо протестантску етику, управо оне фундаменталне модернизацијске силе на којима почива модерна европска држава (читајмо Вебера). Одсуство идентитета између граница нација и граница држава, водиле су стању које И. Бибо означава појмом *eī-zisīenцијалној сїраха малих нација* и шизофрене *йолийичке кулшуре* која је онемогућавала формирање стабилних политичких поредака. То законито рађа особиту форму перманентне фрагментације, стварајућу од Балкана како каже И. Бендер, *кризну зону Европе*, која се колоквијално означава и појмом *балканизације*. У особитом кључу формативних принципа (грађанство, националитет, суверенитет), доминира онај тип односа који формативна својства национализма усмерава ка принципу суверенитета, што законито рађа стања сукоба, неповерења, ратове и нестабилности. То је стање које још увек прекрива овај простор.

Други важан фактор који утиче на формирање модерних држава је политичко наслеђе великих империја. Не само да су велике империје по својим структурним обележјима предмодерне политичке формације већ је и њихов утицај на овом простору наглашено негативан. Отоманска, руска и аустроугарска империја, остављају на

овом простору вредности подаништва, органицизма, цезаропапизма и ауторитарности. Балканска друштва се уобичајено означавају као „недовршена друштва”. Ово обележје објашњава се као консеквенца отоманске владавине која је онемогућила рађање модерне елите и модерне средње класе. Место ових групација заузела је милитарна и политичка елита, која је узела учешће у ослобађању ових друштава и почела да изграђује административне структуре националне државе. Већину становништва, међутим, чине сељаци, који мада ослобођени од власти турских поседника, живе у великој бедности и сиромаштву. Једнако је слаба и средња класа предузетника. Прилике усложњава корумпирана, непросвећена милитарна и политичка елита која се богати на леђима осиромашеног народа. Све ово узроковало је да су услови за стабилно и просперитетно друштво били јако ограничени (Musil, 1997). Национални покрети су у основи романтичарски и популистички, те по својим политичким учинцима антилиберални и антикапиталистички. Они у основи, и идеолошким профилем, и акетрима који их носе, изражавају ставове оних друштвених групација које се боје модернизације и које у романтичарском национализму супституирају просветитељски и либерални универзализам. Све су ово вредности које овај простор остављају лаким пленом *неуријашеља демократије и либералних слобода*.

Органска идеја заједнице, која доминира у православној традицији дубоко је *антилиберална* и њу је могуће врло јасно препознати у модерном идеолошком дискурсу који је у темељу идеолошке рационализације савремене српске државе. Ђосићева идеја „тла”, као насигурнијег оријентира у животу заједнице, идеја о сељацима и ратницима као најсигурнијем ослону државе, само је један од изданака овако разумеване концепције о држави. Концепти „народне државе” и „народне политике” усидрени су у органском политичком обрасцу. Органски политички образац, не само да је у основи антилибералан и антииндивидуалистички, па се из њега не могу извести темељне вредности цивилних и протективних права, негативне слободе и конституционалних лимита власти већ је увек, како добро показује Ц. Лефорт, тоталитаран. С друге стране, рецепција правне државе која је ослоњена на немачку традицију у основи је ауторитарна и одговара ономе што се у немачкој традицији означава као „полицијска држава”.

БЕЛИЦИЗАМ И ПОСТДИКТАТОРСКА МЕМОРИЈА

У читавом постјугословенском простору још су два фактора од велике важности за разумевање процеса политичке и демократске консолидације. Први је *рат* (сва су постјугословенска друштва у основи *јосџрајна друштва*); други је *дикџајтура* (постјугословенска друштва, особито Србија и Црна Гора, постдиктаторска су друштва и процес њхове политичке демократске консолидације одвија се у амбијенту *јосџдикџајторске јолиџичке меморије*). Ово су чиниоци који у пољу дубоке политике ограничавају процес консолидације политичког друштва у региону, посебно у Србији. Таљеран је, да подсетимо, у анализи политичке динамике француског друштва, након пада бонапартистичког режима, упозорио да је Французима требало педесет година да поврате поверење у републиканске политичке институције. Узрок је, држи Таљеран, у особитој форми постдиктаторске политичке меморије која је завладала француским друштвом и коју карактерише неповерење и разарање правних и политичких институција и форма персонализованог и по политичким учинцима регресивног типа идентификације народа са владаром (диктатором). Нојман је ову форму идентификације означио појмом *цезарисџичке иденџификације* и најрегресивнијим типом политичке идентификације. Она почива на супституцији индивидуалних аутономија посебном формом добровољног ропства.

Србија се са становишта формативних принципа суочила са овом врстом проблема. Постдиктаторска политичка меморија у Србији оставља иза себе „политичку пустош”, неживотно политичко тело, које разара сваку форму друштвеног пакта међу грађанима и било какве јасне оријентире према којима би грађани у свом индивидуалном и колективном понашању рутинизирали своје искуство. Репресивном и насилном политичком мобилизацијом, у основи су разорени социјални, културни и политички темељи заједничког живота, оно поље хоризонталне сагласности у коме уређујемо „наш живот у заједници и који сви по претпоставци уметмо да препознамо и које с добрим разлозима можемо да прихватимо (.), наш заједнички живот у сваком случају произвео је неколико тачака или неки заједнички именитељ на основу кога судимо о нашем идентитету, нашим односима и заједници у којој живимо” (Димитријевић, 2005: 190-243). С друге стране, опште је место, само

да подсетим, да је јавни мир услов утемељења добрих политичких и правних установа. Нико то, како показује политичка теорија, није боље знао од Макијавелија, који у сјајном трактату о другом римском краљу Нуми Помпилиусу, одговара на питање зашто је Нума Помпилиус најважнији владар у историји римске републике. Одговор је следећи: Нума Помпилиус је дао Римљанима најбоље институције, а то је могао зато јер су врата рата била затворена четрдесет и три године, а врата мира исто толико отворена. Овај регион и друштва у којима живимо то нема.

Који су негативни учинци рата и постдиктаторске меморије? Сажето, *раїи разара леїалиїшеїи*. Основна мотивацијска сила у индивидуалном и колективном понашању људи у одсуству јасних правила, према којима би људи рутинизирали своја понашања је особита врста егзистенцијалног, хобесијанског *сїраха*. Постдиктаторска меморија, особито у Србији, имала је два негативна учинка. Она је насилном хомогенизацијом разорила уједињавајуће споне политичке заједнице, обезвредила политичке институције разарајући уједињавајуће нити које су обликовале природу и унутрашњу филозофију политичке заједнице. Истовремено, регрутује се тип милитарно политичке групације, која је крхки протодемократски оквир користила да би разарала демократска правила и процедуре. То је групација коју бих означио појмом *неїриїаїшељи демокраїије*. Она и данас у Србији има подршку трећине бирачког тела. Без политичке нормализације ове политичке групације (СРС, СПС), процес демократске и политичке консолидације ће у Србији бити битно ограничен и блокиран.

НЕДОВРШЕНА ДРЖАВА

Политичка динамика региона у коме живимо показује неколико темељних обележја. Прво је тежња „закаслених нација” да се политички организују као националне државе. Друга је да су све или готово све ове државе по својим формативним својствима недовршене државе. И треће, изградња модерних држава у региону одвија се уз снажан утицај међународног окружења, па се са правом може говорити о особитој форми *international state and nation building*. Основне разлике између ових држава успостављају се, пак, у начину на који ове државе одговарају на кључно питање: како се у процесу изградње модерне нације државе на овоме простору решава особи-

та напетост и успоставља баланс између две основне полуге које су у темељу модерне националне државе: *иреџијолиџичке форме уједињавања (нација као форма колекџивној иденџијетета) и сајласности ирађана о моралним и џолиџичким иринџијима џоретика, који су дело и резулатајај ујоворних и конџируџијских форми џолиџичкој џоретика (сјособности усџава и џолиџичких и иравних усџанова да мобилишу особитију форму џодришке и ауџолеџијимације).*

Прихватајући предложени образац, у региону бих означио *џри* обрасца у процесу конституисања државе и нације. Говорим о процесу, јер још стабилних политичких формација нема.

Први образац означио бих појмом *дуалне државе и неконџијуисане џолиџичке заједнице* (Босна и Херцеговина, Македонија). Обе државе дубоко су подељене дуж етничких линија, а перцепција држава од стране кључних етничких заједница је потпуно различита. Нема оног што смо означили хоризонталним пољем лојалности у коме чланови једне заједнице препознају једни друге као припаднике исте заједнице и на основу тога успостављају границу према другим политичким заједницама („ми” и „они”). Отклон од *корџоративној ка либералном консоџијативизму* могао би бити први корак у обликовању *новој друџијеној ујовора* босанскохерцеговачког друштва.

Друџи је образац недовршене државе. Србија и Црна Гора припадају овоме моделу. Почећу анализу Србијом. Два су разлога томе. Први је евидентан и означио бих га као отворени проблем *џериџоријализације државе (Косово)*. Други је фундаменталнији. Мада Србија у *Усџаву* исказује претензију да се конституише као *национална држава*, неколико је разлога због којих она не може обновити класични европски образац који хармонизује форму претполитичког уједињавања њезиних чланова и форму уговорне, конџируџијске сагласности о моралним и политичким принципима поретка. Негативно наслеђе блиске прошлости делегитимизирало је нацију као осу реконституције нове политичке заједнице. Друго, Србија је по својој природи мултикултурално друштво. И треће, насилна идеолошка хомогенизација, која је у темељу диктатуре, у основи је разорила не само политичке установе већ и српску нацију као социолошки супстрат. Четврти разлог је оно што бих назвао политички испражњеном улогом *оснивачкој мџија* (мит о Косову). И ту видим велику разлику између Србије и Хрватске. У процесу изградње модерне државе и нације, *оснивачки мџиј домовинској раџа* Хрватској је донео обележје стабилне државе и широког консензу-

са о колективном идентитету. То је разлог да Хрватска има стабилан поредак и широки споразум о темељним питањима политичке заједнице. Хрватска има, са друге стране, неке друге структурне легитимацијске дефиците. Претполитичка природа базичног консензуса и особита асиметрија између јавних добара *колективног идентитета* и *политичке легитимности* основни је структурни фактор који ограничава успоставу поретка уставне демократије. Важност мита о утемељењу државе и заједнице од велике је важности. Карл Фридрих на једном месту јасно упућује: „нема стабилне државе без оснивачког мита”. У том погледу постоје два проблема са којима се Србија суочава. Први је да колевка оснивачког мита (Косово) није под ефективном контролом Србије. Та чињеница има снажан симболички учинак. Друга је чињеница, са становишта природе политичког поретка, још значајнија. У новијој политичкој историји Србије, унтаоч покушајима у процесу уставних и политичких борби, укључујући и октобарску промену, која је носила многа обележја либералне револуције, није довршен процес *републиканизације оснивачког мита*. Србија је насупрот томе имала једну форму *рутинизације оснивачког мита*, али у његовој најрегресивнијој форми *цезаристичке идентификације*. То има вишеструко значајне негативне учинке на процес реконституције Србије као модерне и отворене политичке заједнице. Све ово упућује на ону врсту политичке формуле (уставни патриотизам) која би омогућила политичком друштву у Србији да темеље колективног идентитета потражи с оне стране државе и нације и омогући реконституцију трајних заједничких идентитета и лојалности у сфери коју производи сам устав. С обзиром на разорено претполитичко поље и неуспех у процесу републиканизације политике у Србији, овај се темељни консензус може градити на танкој оси оних вредности и начела који имају непристрасно и неограничено значење за све грађане, а демократска легитимност изводила би се из поверења у вредности које су и саме изван овога процеса (Димитријевић, исто).

Црна Гора припада такођер обрасцу *недовршене државе*, али разлози овог стања нису исти. Црна Гора је у процесу обликовања свог уставног уговора и базичног уставног консензуса, што је само друго име за заједнички колективни идентитет. И ту је Црна Гора пред једним сложеним процесом. Она мора да одговори на питање: Ко то ми јесмо као чланови црногорске политичке заједнице и зашто смо заједно? Црна Гора је дубоко подељено друштво и та подела

иде линијом заједничког колективног идентитета. То је терет који фрагилне и слабе институције на дужи рок тешко могу да носе, а да се не ослоне на форме насилне интеграције. Међутим, Црна Гора у овом процесу показује две компаративне предности у односу на остале земље региона. Прво, процес раздвајања са Србијом био је миран, процедуралан и са великим степеном демократске легитимности. Друго, унаточ дубокој подељености, показало се да је политички оквир (институције) показао капацитет да контролише и артикулише конфликтни потенцијал друштва. Политичка борба остала је у оквиру поретка и институција, и у оквиру уређених правила политичке игре. Трећи важан фактор је *самосталности*. Он се често заборавља и његов се утицај недовољно истиче. Као што сам истакао у уводу делу, постоји генеричка веза између успоставе државе и изградње нације као модерне политичке заједнице. Формирање самосталних држава извршило је одлучујући притисак на становништво да се конституише у нацију. Такву врсту динамике у процесу конституисања Црне Горе као модерне политичке заједнице, такође, очекујем. То је оно где ја видим компаративне предности Црне Горе у односу на друге земље региона и не видим било какву могућност политичке регресије.

ЛИТЕРАТУРА

- Neumann, Franz (1966), *Behemoth*, Harper and Row, N. York, str. 469-478;
 Tocqueville, Alexis de (1994), *Stari režim i revolucija*, Politička kultura, Zagreb;
 Skhlar, J. (1994), *Legalism*, Harvard University Press, Cambridge;
 Tocqueville, Alexis de (1995), *Democracy in America*, Vintage, New York;
 Neumann, Franz (1966), *isto*;
 Habermas, J. (2001), "The European Nation – State: On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship", in *The Inclusion of Others: Studies in Political Theory*, MIT Press, Cambridge;
 Prpić, Ivan (1997), „Pravodobne i zakašnjele nacije”, u H. Plessner, *Zakašnjela nacija*, Naprijed, Zagreb;
 Giddens, Anthony (1996), "Class, Sovereignty and Citizenship", in *Nation State and Violence*, Polity Press, Cambridge;
 Taylor, Charles (1989), "Cross-Purposes: Liberal Communitarian Debate", in N. Rosenblum, *Liberalism and Moral Life*, Cambridge, 178-179;
 Kiss, J. (1966), "Beyond National State", *Social Research*, Vol. 63, Spring, str. 190-245;
 Giddens, Anthony, *isto*;

- Plessner, H. (1997), *Zakašnjela nacija*, Naprijed, Zagreb;
- Musil, J. (1997), "Burden of the Past", in, *Meaning of Liberalism in Central Europe* (ed: J. Musil and Z. Suda), Praha;
- Димитријевић, Ненад (2005), „Кад падне режим: зашто је прошлост важна”, *Реч*, број 73, стр. 190-243.

Milan PODUNAVAC

RECONSTITUTION OF MODERN STATE AND NATION

Summary

There are two reasons, both of theoretical and practical nature, which renew interest in the topic that not so long ago was almost entirely suppressed, if not even forgotten in political theory. The first one is a general reason, pertaining to change in discursive universe of political theory. I shall define it briefly as centrality of state (national state) in discourse of contemporary political theory; the second reason contextualizes this general starting point and I shall define it as centrality of modern state building in the region of "delayed nations" (the Balkans).

The general plan of analysis consists of three steps. In the first step, I shall present a general plan of modern state and nation building and indicate basic formative principles (citizenship, nationality, sovereignty) of this fundamental modernization process. The second step shall point to basic characteristics of political dynamics of the Balkans. The third one introduces to the debate the term of an unfinished state, which I shall consider as the basic political form of this process in the region.

